

Прирачник за работа со надарени ученици – СЕТУГС „Михајло Пупин“ Скопје

Скопје
декември, 2023

Во рамки на училиштето потребно е да се изгради систем на мотивациони постапки, кои ќе бидат во функција на севкупниот развој на надарените ученици. Напредувањето на надарените е во тесна корелација со ангажирањето на нивните учители. Тоа значи, дека и успехот на надарените ученици посредно или непосредно зависи од мотивираноста на нивните учители за работа со надарените ученици.

„Дали знаеме што е надареност?“

„ Дали знаеме да ги идентификуваме надарените ученици?“

„ Дали надарените ученици се мотивираат во училиштето?“

Овој прирачник се обидува да одговори на овие и многу други прашања и да им помогне на наставниците да ги идентификуваат надарените учениците. Исто така, се обидува и да понуди начини за мотивација и развој на нивната надареност.

Подготвиле:

Софија Темкова

Слободанка Димковска

Јелена Стојановиќ-Јосифовска

Анита Кокочева Мијовска

Лидија Буровска

Андигони Миленковска

КРЕАТИВНОСТ, НАДАРЕНОСТ И ТАЛЕНТ

Со цел правилно идентификување на талентираниите и надарените ученици во училишниот систем, потребно е да се направи дистинкција на термините креативност, надареност и талент.

Креативност е способност за наоѓање ново решение на некој проблем и притоа се создава оригинален продукт.

Надареност е склоп особини, врз основа на кои поединецот постигнува исклучително високи резултати во едно или повеќе различни подрачја.

Талентот се однесува на способности во една потесна област и се развива единствено со упорна работа.

Значи, надареноста се должи на високи општи интелектуални способности, а талентот е врзан за специфични способности во една потесна област. Некои автори талентот го сметаат за надареност во специфична област. Надареноста се идентификува врз основа на веќе постигнати натпросечни резултати, а талентот е диспозиција која допрва треба да се развива.

Надарените и талентираниите деца покажуваат високи постигнувања благодарение на своите вонредни способности во една или повеќе од следниве области: општа интелектуална способност, специфична академска способност, креативно или продуктивно мислење, способност за водство, визуелна или друга уметност.

Надарениот поединец не мора да биде талентиран, но талентираниот секако дека е надарен. Надарениот поединец не мора да биде ниту високо креативен, односно може да постигнува високи резултати и на репродуктивно ниво. Сепак, најчесто, надарените лица поседуваат и определена креативна способност, односно креативноста се смета дека е компонента на надареноста.

ВИДОВИ НАДАРЕНОСТ

1. **Повеќекратна надареност** – истовремено постигнување исклучително високи резултати во повеќе научни области, во литературата или уметностите.
2. **Надареност за математика** – опфаќа надареност за информатика, филозофија, физика, хемија и биологија. Општо прифатено е мислењето дека овие специфични

таленти се развиваат од општа логичко-математичка способност, која се изедначува со општа интелектуална способност.

3. **Надареност за уметности** – ликовна надареност, музичка надареност и надареност за сценска уметност.
4. **Вербална надареност** – најчесто се манифестира како надареност за литература и надареност за јазици.
5. **Надареност за лидерство** – ги карактеризира лицата со следните особини: харизматичност, креативност, натпросечна интелигенција, самоверба, лојалност, прилагодливост, трпеливост, толеранција, ораторски вештини, отвореност, организациски способности и нагласена способност за апстрактно мислење и донесување одлуки. Покрај генетските предиспозициони фактори, забележителна улога во нејзиниот развој имаат и социјалните фактори.

КАРАКТЕРИСТИКИ НА НАДАРЕНИ ДЕЦА

Постоеле повеќе методи за препознавање на надарените ученици: анегдотски метод, историја на случај, психометричкиот метод. Според последниот метод, за идентификација на надарените се користи дефиниран статистички критериум – **IQ резултатот**.

IQ	Категорија на интелектуална развиеност	% од популацијата
од 146	надарени	1
130-145	таленти	2
115-129	натпросечни	13
85-114	просечни	66
70-84	потпросечни	13
55-69	дебили	2,7
40-55	имбецили	2,27
до 39	идиоти	0,03

И покрај разликите во дефинициите и описот кај различни автори, сите се согласуваат дека надарените и талентираните ученици ги имаат следните **карактеристики**:

- Натпросечна општа интелигенција
- Интелектуална љубопитност
- Критичко согледување
- Логичко асоцирање
- Способност за генерализација
- Оригиналност
- Иницијативност
- Широки интереси, и
- Посебни специфични способности.

Систематизацијата на карактеристиките на надарените ученици е направена од Ренцули и е прифатена од многу истражувачи. Карактеризацијата е извршена според **четири признаци**: карактеристики на учење, карактеристики на творештво, мотивациски карактеристики и социјални карактеристики.

<p>Карактеристики на учење</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Поседува многу знаења и умења од различни области ▪ Чита четива наменети за поголема возраст ▪ Поседува необично богат речник ▪ Зборува течно и концизно ▪ Има способност за одлична перцепција ▪ Ги разбира сложените предмети и појави ▪ Го одвојува битното од небитното ▪ Брзо ги согледува фактите и лесно ги сфаќа основните принципи ▪ Не избегнува тешки и комплицирани задачи ▪ Поседува вештини за критичко мислење и самокритичност
<p>Карактеристики на творештво</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Постојано поставува многу прашања за различни нешта ▪ Не ги прифаќа изјавите на авторите без критичка проверка ▪ Создава голем број идеи и решенија за поставениот проблем

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Прифаќа ризици и опасни потфати при решавање на проблемот ▪ Често нуди необични, оригинални решенија на стандардни проблеми ▪ Прилагодува, подобрува и модифицира начела, предмети или системи ▪ Не е конформист и не се плаши да биде различен од другите ▪ Показува смисла за хумор и сатира
Мотивациски карактеристики	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Нема потреба од надворешна мотивација ▪ Се интересира за прашања за кои се интересираат возрасните ▪ Си поставува себе си високи развојни цели и се стреми кон совршенство ▪ Потполно се посветува на преферираните задачи ▪ Не е задоволен со рутински, неинвентивни работи ▪ Сака да работи независно, без помош од возрасните ▪ Во своите изјави е непопустлив, одлучен и истраен
Социјални карактеристики	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Добро соработува со околината ▪ Превзема должности и одговорности ▪ Се прилагодува на нови услови и социјални ситуации ▪ Поборник е за демократски и рамноправни општествени односи ▪ Самосвесен е, има доверба во себе и тоа јавно го искажува ▪ Може да се соживее со проблемите на другите и е отворен за решавање на политички и социјални прашања ▪ Сигурен е во работи кои бараат планирање и организирање

ОПШТИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА НАДАРЕНИТЕ УЧЕНИЦИ

Име и презиме на ученикот: _____, паралелка _____

Карактеристики на учење	СКАЛА НА ПРОЦЕНКА		
	0	1	2
Поседува многу знаења и умеења од различни области			
Чита книги наменети за поголема возраст			
Поседува необично богат речник			
Зборува течно и концизно			
Има способност за одлична перцепција			
Ги разбира сложените предмети и појави			
Во изложувањето може да го оддели битното од небитното			
Брзо ги согледува фактите и лесно ги сфаќа основните принципи			
Не избегнува тешки и сложени задачи.			
Поседува вештини за критичко мислење и самокритичност			
Карактеристики на творештво			
Постојано поставува многу прашања за различни работи, теми			
Не ги прифаќа изјавите на авторите без критичка проверка			
Создава голем број идеи и решенија за поставениот проблем			
Прифаќа ризици и оригинални потфати при решавање на проблемот			
Често нуди необични, оригинални решенија на стандардни проблеми			
Прилагодува, подобрува и модификува начело, предмет или систем			
Не е конформист и не се плаши да биде различен од другите			
Покажува смисла за хумор и сатира			
Мотивациони карактеристики			
Нема потреба од надворешна мотивација			
Се интересира за решавање на посложени прашања и задачи			
Си поставува високи развојни цели и се стреми кон совршенство			
Потполно се посветува на преферираните задачи			
Не е задоволен со рутински, неинвентивни работи			
Во своите изјави е непопустлив, одлучен и истраен			
Социјални карактеристики			
Добро соработува со околината			
Презема должности и одговорности			
Се прилагодува на нови услови и социјални ситуации			
Поборник е за демократски и рамноправни општествени односи			
Самосвесен е, има доверба во себе и тоа јавно го искажува			
Може да се соживее со проблемите на другите и отворен за решавање на политички и социјални прашања			
Планира и организира			

Легенда : 0 - просечно, 1- високо, 2-исклучително

Во врска со мисловните карактеристики, според Хаген и Кларк, можни се и одредени проблеми кај надарените ученици:

- здодевност за време на редовната настава, нетрпеливост кон соучениците да ги извршат задачите и нетолерантност за способностите на другите, што може да доведе до лоши заемни односи со помалку способните врсници,
- слаба соработка со групата, соучениците го доживуваат како “да се прави важен”, го сметаат за тврдоглаво и упорно лице, кое не соработува, па затоа наставниците и соучениците често пати негативно ја оценуваат неговата супериорност во дискусиите,
- опкружувањето го доживува како премногу сериозен и како лице што не почитува авторитети и традиција,
- неговата способност за анализа и синтеза средината ја доживува како елитен, супериорен и надмен критизер,
- се навредува ако го прекинат во работата и се фрустрира заради поставените рокови и потребата потполно да ја заврши работата според дадени барања и стандарди,
- ако континуирано се бараат резултати како докази за наученото, може, и покрај примарниот интерес, да одбие да се ангажира,
- се фрустрира кога ќе осознае дека другите сметаат дека се “оддалечува од темата” или дека го сметаат за “чудак”,
- може да биде казнет ако не ги следи упатствата и да биде отфрлен заради опортунизам,
- отфрлањето или испуштањето несуштествени поединости, кои другите ги сметаат за важни, и генерализирање на прашањата што ги поставуваат другите, најчесто се сфаќа како непочитување,
- се фрустрира кога другите не ги разбираат неговите идеи и концепти, кои најчесто се разликуваат со конвенционалните, и
- самокритиката и стравот од неуспех можат да го обесхрабрат.

Карактеристики на надарените ученици во периодот на адолесценција:

1. Надворешно однесување:

- поседува големо општо знаење,
- за својата возраст има несразмерно големи знаења во специфичните области на интереси,
- самостојно учи од книги и други извори,
- покажува одбивност да биде директно подучуван, но има потреба од ментор.

2. Интелектуално функционирање:

- поседува способност да согледува односи од трет, а во некои случаи и од четврт ред,
- лесно ја открива суштината на предметите и појавите,
- поседува способност да формулира важни и реални проблеми и дел од нив самостојно да ги решава,
- поседува способност да ја менува и да ја прилагодува средината на своите потреби.

3. Квалитативни разлики во функционирањето:

- покажува квалитетни метакогнитивни процеси како последица од поседувањето на голема, активна и еластична база на знаења,
- манифестира креативност, која произлегува од активната употреба на увидувањето, на метафизичкото согледување на односите и од проширувањето од границите на специфичната база на знаења.

4. Карактеристики на мотивацијата:

- покажува одлучност за постигнување успех,
- има висок критериум за успешност, и
- мотивацијата ја насочува кон постепено постигнување на организиран и планиран систем на цели.

5. Негативни манифестации на надареноста:

- може да се внатрешен конфликт, како резултат од посакуваните животните цели,
- компромис меѓу целите на штета на квалитетот на резултатите од трудот и менталното здравје,
- конфликт со средината заради тенденцијата средината да ја подредува и моделира во функција на постигнување на личните цели,
- кај лицата со особено високи способности може да се конфликт и неусогласеност со училиштето како институција, со пријателите и со семејството.

ПРЕПОЗНАВАЊЕ НА НАДАРЕНИТЕ УЧЕНИЦИ

Причини поради кои треба да бидат препознаени надарените ученици:

- прво, препознавањето на надарените ученици е иницијална состојба од која зависи дали надарените ученици ќе бидат правилно третирани во училишната средина, што е особено важно за нивниот иден севкупен развој,

- второ, оваа фаза покажува каква е сензорната способност и подготвеност на училишната средина да ги забележи знаците кои се индикатори на надареноста, да ги почитува вистинските потреби на надарените ученици, и уште повеќе адекватно на нив да одговори.

Препознавањето на “необичното” позитивно однесување на некој ученик во училиштето треба да претставува сигнал за акција на наставникот. Притоа, неопходно е вклучување на родителите во системот на развивање и следење на развојот на надарениот ученик.

Зошто да бидат препознаени надарени ученици?

Препознавањето на надареното дете овозможува:

- откривање и создавање услови за развој на неговите способности, кои се или можат да бидат од интерес на пошироката општествена заедница,
- зголемување на самодовербата на надареното дете,
- негувањето на способностите на надареното дете и неговите постигања, е добар позитивен пример кој е важен за развојот и на останатите ученици,
- работата со надарените ученици бара поголемо ангажирање на учителите, што во крајна линија придонесува за нивен постојан развој.

Како да препознаеме надарени ученици?

- поседуваат богат речник и лесно вербално се изразуваат,
- поставуваат прашања кои имаат смисла, се од различни области и честопати се неочекувани од опкружувањето,
- даваат образложени одговори на прашањата кои им се поставуваат, при што одговорите се логички издржани,
- успешно решаваат посложени задачи и стручни проблеми,
- го менуваат планот на работата според потребите,
- ги организираат информациите, што придонесува многу полесно да ги надминуваат предизвиците со кои се соочуваат,
- покажуваат креативност и користат оригинални идеи за разрешување на проблемски ситуации,
- манифестираат смисла за хумор, и
- имаат голема концентрација и упорност во работењето.

После добивањето на “етикетата” надарен ученик, треба да се следат следните ситуации:

- да се добри во повеќе области или област надвор од онаа која се изучува, односно да имаат високи способности во едно или повеќе подрачја,
- да се надарени, но да не се мотивирани или да немаат самодоверба,
- да имаат способности, но истите да не се идентификувани од страна на опкружувањето (родителите, учителите и слично),
- од најразлични причини да ги прикриваат своите способности, на пример поради значителната разлика меѓу моторната и интелектуалната развиеност, која довела до своевидна фрустрација.

Важно е при препознавањето на надарените ученици да се биде особено внимателен и истите да се “бараат” и меѓу учениците со послаб училишен успех, а потоа да се изврши проверка на валидноста на препознавањето на некој ученик како надарен.

ИДЕНТИФИКУВАЊЕ НА НАДАРЕНИТЕ УЧЕНИЦИ

Идентификација на надарените ученици подразбира постапка во која ќе бидат вклучени низа методи и инструменти со кои се утврдува видот и степенот на надареноста. Притоа, треба да се има предвид, дека само врз основа на првата постапка на идентификација не смее да следува конечен заклучок дали еден ученик е надарен или не е надарен.

Откако детето ќе биде препознаено и идентификувано како надарено, треба да испитаме

1. *Дали детето, откако ќе биде препознаено како надарено, чувствува промени кај себе?*

Да се забележат извесни промени во неговото однесување или во неговите размислувања.

2. *Дали надарениот ученик, по добивањето на етикетата надарен, забележува изразени промени во однесувањето на учителите, соучениците или родителите кон него?*

Често пати се случува надарениот ученик многу брзо да забележи промени на околината кон него, пред сè на родителите, учителите и врсниците и тоа во негативна конотација. Затоа, плашејќи се од отфрлање од групата соученици или врсници како и

во семејството, често пати се случува надарено дете да манифестира облици на просечно однесување.

Најдобро би било кога семејството и училиштето би покажале: поттик, задоволство и емоционална поддршка кон надарениот ученик.

3. Каква самоперцепција ќе се развива кај надарениот ученик по добивањето на таа етикета? Дали кај него ќе се развива позитивна или негативна слика за себе? Дали врз основа на неа, ќе се организира и ќе се прилагоди неговото однесување?

Што се однесува до сликата која за себе ја има надарениот ученик, непосредно по добивањето на етикетата надарен, тој најчесто си ги поставува прашањата:

Дали сум различен од другите? Дали треба да го променам моето однесување? Како треба да изгледам во училиштето и надвор од него? Како ќе ме гледаат моите родители, браќа и сестри, односно како ме гледаат другите и дали истите ќе ме прифатат?

Ваквите очекувања се нереални и истите не можат да се остварат, што кај детето може да резултира со чувство на неуспех и губење на самодовербата.

Штета на избраните надарени деца нанесуваат тезите:

- надарените заслужуваат посебно внимание дури откако ќе бидат задоволени потребите на останатите ученици,
- непријателскиот однос кон интелектуално надарените деца е последица на фактот што нивната дарба се смета за наследна, а не дека е добиена со труд,
- надарените деца не сакаат да бидат така именувани бидејќи изразот “надарен” често е дефиниран како отстапување од нормалното и ним им се препишуваат изолираност, здодевност, неприлагодливост, нерасположение и слични непожелни однесувања,
- идентификацијата на надарените во која се селектира елитна група придонесува за дискриминација на популацијата во однос на способностите на поединците итн.

Колку овој став е погубен за севкупниот напредок на човештвото не треба да се коментира. Меѓутоа, можеби во ваквиот став треба да се бара и причината за општата тенденција на омасовување и поопштествување на науката, појава која полека но сигурно се манифестира со огромен број “експерти” и “аналитичари”, кои за жал стануваат креатори на нашата реалност.

ПРИНЦИПИ И МЕТОДИ ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ И ИДЕНТИФИКУВАЊЕ НА НАДАРЕНИТЕ

Да се препознае надареното дете значи само детето да се именува како надарено, а да се идентификува значи да се утврди неговиот идентитет, односно да се утврди збирот на особини кои го промовираат како надарен, односно да се утврди видот и степенот на неговата надареност. Оваа разлика меѓу препознавањето и идентификувањето има методолошко значење, бидејќи со некои елементарни постапки може да се постигне само препознавање, а додека за идентификувањето се потребни покомплексни методи. Во постапката на препознавање и идентификување на надарените деца, основно прашање кое се наметнува е како истата да се објективизира, т.е. врз кои начела истата да се спроведе, сè со цел претходно споменатите негативности кои го следат откривањето и развојот на надарените деца да се сведат на минимум. За таа цел Ѓурик ги предлага следниве принципи врз кои треба да се темели препознавањето и идентификувањето на надарените деца:

- принцип на демократичност, што значи дека постапката за идентификација треба да се реализира со секој ученик кој покажува каков било знак за надареност,
- принцип на мултидисциплинарност, што значи дека во процесот на идентификување и работата со надарените ученици треба да бидат вклучени стручњаци од релевантни области, воспитно-образовни институции, научно-истражувачки институции итн.
- принцип на биосоцијална оптималност, што значи дека идентификационата постапка треба да се изврши на возраст кога конкретната дарба се јавува во психофизичкиот развој на детето.
- принцип на лонгитудиналност, што значи дека идентификуваното надарено дете треба да се следи во подолг временски период, да се повторува идентификационата постапка во различни развојни фази и да се обезбедат оптимални услови за развој на надареното дете.
- принцип на економичност, што значи дека процесот на идентификување и работа со надарените деца не мора да биде додатна активност, која ќе биде дополнително финансирана, туку може да се извршува во рамките на редовната работа со учениците.

Во постапката за идентификација на надарените ученици, следното прашање на кое треба да се даде валиден одговор е:

Кога и како, врз база на наведените принципи, да се спроведе постапката за препознавање и идентификување на надарените ученици?

Во училишниот период идентификувањето не треба да се врши еднократно, туку повеќекратно да се повторува на определени временски периоди, постапка која во

литературата е позната како процесна дијагностика. Одговорот на прашањето како да се спроведе постапката за препознавање и идентификување на надарените деца е уште понеизвесен. Сепак, сметаме дека насоките кои по однос на ова прашање ги дава Корен се најприфатливи. Имено, Корен методите кои треба да се користат во процесот на препознавањето и идентификувањето на надарените деца ги класифицира во три групи, и тоа:

1. Проценување на особините на личноста на поединецот од страна на родителите, наставниците, раководителите на секциите и клубовите, соучениците, како и самопроценување на потенцијално надарените деца, при што се користат различни скали на проценка и кое вклучува многубројни начини на субјективно проценување на развиеноста на одделни особини кај оценуваните лица. Тука спаѓаат: номинации од страна на наставниците, проценки од страна на родителите и соучениците, самооценувањето. За да се избегнат евентуалните грешки, т.е. за да се намали субјективноста на проценувачот, потребно е да се користат стандардизирани постапки, кои се и верификувани во практиката. Во овој процес наставниците кои се едуцирани за давање на споменатата проценка и имаат можност да ги споредуваат особините на личноста на конкретен ученик со оние на неговите врсници имаат клучна улога.
2. Мерење на степенот на развиеност на особините на личноста, кое опфаќа употреба на стандардизирани тестови со утврдени метриски карактеристики, како што се:
  - тестови на интелигенција,
  - тестови на посебни способности,
  - тестови на креативност,
  - тестови на личност,
  - тестови на постигнување, итн.

Овие тестови се применуваат во различни комбинации, во зависност од тоа за каква надареност станува збор, но и од прифатената оперативна дефиниција на поимот надареност. Тоа се тестовите за испитување на вербалните, перцептивните, механичките, математичките и други способности. Тука спаѓаат и тестовите за утврдување на сензорните и психомоторните способности. За утврдување на особините на личноста се применуваат: прашалници за цртите на карактерот, тестови за интересите и слично. На крајот, во оваа група припаѓаат и тестовите на постигнување, за кои практиката покажува дека подобро ги селектираат надарените ученици, отколку самиот училишен успех. Овде, уште ќе забележиме дека задавањето на тестовите и интерпретирањето на добиените резултати задолжително мора да го реализираат компетентни лица.

3. Проценување на духовните и материјалните производи на поединецот, кое се однесува на вреднување на јавно верификуваните творби, создадени од надарениот ученик. Тука спаѓаат:

- публикувани стручни и научни расправи,
- верификувани патенти, - награди на натпревари,

Иако овие продукти се вистински индикатори за надареноста, сепак во постапките за идентификација во училишниот период тие малку се среќаваат. Тие се “пост вестум” метод на идентификација, бидејќи можат да се применат релативно подоцна во животот на поединецот.

Од досега изнесеното можеме да заклучиме дека идентификувањето на надарените главно треба да се ориентира кон проценување и тестирање на индивидуалните карактеристики и проценување на производите или делата, кои ги создаваат или изведуваат надарените лица.

Треба да се нагласи како факт дека и во развиените земји, каде постои и соодветна регулатива за препознавање и идентификување на надарените ученици, постапката речиси исклучиво се базира на постигнатите IQ резултати. Притоа, во повеќето училишни области, за надарени се сметаат учениците кои влегуваат во горните 2%-3% од нормалната распределба, односно чии резултати изнесуваат најмалку IQ = 130.

ПРАШАЛНИКОТ КАКО ИНСТРУМЕНТ ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ И ИДЕНТИФИКУВАЊЕ НА НАДАРЕНИТЕ ДЕЦА

Истражувањата покажуваат дека родителите успешно ги забележуваат општите способности или посебните дарби кај своите деца, дури и кога нивните проценки се базирани повеќе на интуиција отколку на научно верификувани критериуми. Меѓутоа, оценката на родителите треба да се земе со извесна доза на резерва бидејќи по правило тие:

- не се стручно оспособени за успешно реализирање на оваа задача,
- не се во можност да ги споредуваат способностите на своите деца со други деца на иста возраст,
- можат да покажат тенденција да ги преценуваат постигнувањата на своите деца, па така истите да се резултат на нивните желби, а не на реалните способности на детето.

За да се надминат моментите кои се причина за резерва кон оценката на родителите, научните работници предлагаат користење на прашалници кои треба да ги користат родителите при проценка на надареноста на своите деца. Во продолжение ќе го приложиме прашалникот за родителите од 1992 година.

Самопроценувањето на ученикот има своевидна предност бидејќи не мора да се чека манифестирањето на некој облик на надареност, па да се изврши идентификување, што е случај кога препознавањето го вршат други лица. Затоа постојат и различни прашалници.

Изработени се и повеќе скали наменети за проценка на надарените соученици, а една од нив е и табелата на Корен (скала ПРОНАД, страна 17).

Но во процесот на препознавање и идентификување на надарените ученици доминантна улога има наставникот. Оправдано е да се очекува тие успешно да ги препознаваат и идентификуваат надарените деца бидејќи наставниците:

- имаат можност за долготрајно, систематско набљудување на однесувањето на учениците во многу различни ситуации;
- имаат можност за споредување на децата бидејќи во воспитно- образовниот процес истовремено се присутни ученици од иста возрасна група;
- сите наставници имаат соодветно образование од областа на психологијата и педагогијата, преку кое се запознати со особините на личноста, карактеристиките во нејзиниот развој и методите и постапките за нејзино оценување;
- имаат можност редовно да контактираат со родителите на децата, од кои можат да добијат корисни информации;
- можат меѓу себе да се консултираат, со што се зголемува веројатноста за објективна проценка на карактеристиките на даден ученик.

За жал често немаме успешно препознавање и идентификување на надарените ученици од страна на наставниците, за што постојат повеќе причини, од кои ќе издвоиме една:

- наставниците најчесто препознавањето и идентификувањето го прават со корелација на резултатите од тестовите за способности, при што испуштаат од вид дека надареноста не е производ само на способностите, туку таа е резултат и на емоционалните, карактерните и други особини на личноста

Исто така, за неуспешното препознавање и идентификување на надарените деца свој придонес имаат и грешките кои наставниците ги прават. Наведувањето на сите видови грешки од овој вид практично е невозможно, па затоа во овој дел ќе ги наведеме најкарактеристичните грешки.

Наставниците кај учениците најмногу го вреднуваат високиот училишен успех, па затоа често се случува и учениците со просечни способности карактеристични за надарените да бидат “препознаени” како надарени.

- Наставниците отпорот кон рутинските и здодевни ситуации во училиштето, кој се манифестира со повлекување во себе, мечтаење, постојано поставување прашања, прекинување на искажувањата на наставникот и соучениците, го толкуваат како недисциплина, а не како манифестацијата на надареност, па затоа ваквите ученици остануваат надвор од нивниот интерес. Основна причина за оваа грешка е недоволната едуцираност на учителите за препознавање и идентификување на надарените ученици.
- Нагласената интровертност и сличните манифестации на личноста на ученикот, исто така, можат да бидат пречки за нивното препознавање и идентификување како надарени. Покрај наведените грешки, во практиката е присутно и намерното омаловажување на надарените ученици од страна на учителот, на кого овие ученици му пречат, тој им завидува, па затоа нивната надареност ја игнорираат. Токму ваквите појави, кои не се чести, се причина за тенденциите дека препознавањето, идентификувањето и развојот на надарените ученици треба да им се довери на надарени професори.

Со цел да не дојде до пропусти од овој тип се изработуваат посебни инструменти за препознавање и идентификување на надарените деца, при што повторно доминантно место имаат прашалниците кои учителите ги користат. Еден таков прашалник, според Корен од 1989 година, е скалата ПРОНАД, која следи во продолжение.

СКАЛА ПРОНАД

Име и презиме на ученикот: _____

возраст _____

Училиште: _____ датум: _____

Упатство за наставникот

- Скалата ПРОНАД е составена со цел да помогне во проценувањето на интелектуалната надареност на конкретен ученик. За таа цел се наведени индикативните особини на однесување на кандидатот, кои го формираат неговиот интелектуален профил. Тоа, истовремено, значи дека одделен надарен ученик не мора во сите такви особини да биде над просекот од своите врсници, па поради тоа секоја особина се оценува независно од останатите.
- Претпоставка за добра процена е добро познавање на “однесувањето” на ученикот во различни ситуации, како училишни така и вонучилишни. Затоа не се дава лесно која било оценка, туку претходно се прибираат соодветни дополнителни информации.
- Исто така, мора да се внимава на општиот впечаток за ученикот, односно тој да не доведе до заблуда, па оттука и некритички да се даваат поединечните оценки. Покрај тоа, се води сметка и за општото интелектуално ниво на одделението во кое се наоѓа оценуваниот ученик, бидејќи, на пример, личност и со релативно посиромашни способности може значително да се истакнува во одделение, во кое учениците се со понизок интелектуален потенцијал, како што и ученик со навистина високи способности може да остане незабележан во одделение со ученици кои во тој поглед се исклучително позитивно селектирани.
- При оценувањето добро е да се води сметка за фактот дека одделни надарени ученици, од различни причини, не мора секогаш да имаат и најдобри училишни оценки, дека тие понекогаш се недоволно емоционално и социјално прилагодени, понекогаш изразуваат необично однесување, можат да бидат осамени, незаинтересирани за некој училишен предмет и слично, а сето тоа може да ги прикрие нивните вистински високо интелектуални способности.
- Проценката на наставникот е многу важна компонента (покрај податоците кои ќе се приберат и со други постапки, особено со тестирање на способностите и некои други особини на личноста) во дијагностицирањето на потенцијалната надареност на учениците, а тоа има сериозни индивидуални и општествени последици, од што произлегува потребата кон оваа процена да се пријде со нагласена стручна и етичка одговорност. Во таа смисла, колку што е важно предложените ученици подоцна да се потврдат како интелектуално надарени, уште поважно е во својата проценка со грешка наставникот да не ги елиминира реално надарените ученици, бидејќи во овој случај проценката има посебно значење.

Скалата ПРОНАД има *четири степени (оцени)* кои означуваат:

1. никогаш или занемарливо ретко (наведениот облик на однесување не е карактеристичен за определен ученик или се јавува само во некои рудиментирани рамки).
2. повремено, незначајно (наведениот облик на однесување се јавува кај одреден ученик, но со мал интензитет)
3. често, значајно (наведениот облик на однесување е чест и интензивен кај определен ученик)
4. секогаш, многу изразено (наведениот облик на однесување е типичен начин на однесување на определен ученик со максимален интензитет)

Во приложената скала во рубриката оценка, покрај соодветната индикативна особина на однесувањето на ученикот, се поставува знак + во колоната под избраната бројна оцена!

На крајот од скалата се наоѓа простор со ознака ЗАБЕЛЕШКА, во кој може да се коментира или да се даде образложение за определен број оценки, односно, евентуално да се дополнат некои карактеристики на ученикот, кои не се опфатени со оваа скала, а се сметаат за важни.

ИНДИКАТИВНИ ОСОБИНИ НА ОДНЕСУВАЊЕТО		Оценка			
		1	2	3	4
1	Ученикот покажува голема љубопитност за различни работи и појави околу себе. Секогаш поставува прашања за се и сешто, а покрај добиените одговори бара дополнителни информации. Најчест збор му е “зошто”?				
2	Ученикот има неверојатно развиен речник за својата возраст. Говорот му се карактеризира со прецизен стил, богатство на изрази, елаборација и течност.				
3	Ученикот чита многу од областите што го интересираат. Претпочита книги за возрасни. Особено го интересираат енциклопедии, лексикони, атласи, хроники, антологии, годишници, прирачници и стручна литература.				
4	Ученикот многу лесно согледува и открива проблеми и таму каде што не се лесно видливи. Секоја неурамнотежена ситуација ја набљудува повеќедимензионално и брзо ги открива причините за таа неурамнотеженост.				
5	Ученикот пронаоѓа неконвенционални решенија за проблемот. Во тие решенија видливи се неговата досетливост, оригиналност и богата фантазија.				
6	Ученикот за решавање на проблеми пронаоѓа најадекватни и најекономични постапки. При тоа покажува способност да донесува строго логички заклучоци.				

7	Ученикот е остроумен и внимателен набљудувач, во споредба со другите гледа и восприема повеќе од прочитаната книга, гледаниот филм, реализираната екскурзија, посетениот музеј и слично.				
8	Ученикот манифестира исклучителна способност за сфаќање на механички принципи, способности за резонирање во математичко-технички проблеми. Изработува технички направи и апарати според нацрти или според сопствени конструкции.				
9	Во работата ученикот е самостоен и самоуверен. Потполно се концентрира на избраната задача, во работата е енергичен, свеж и иницијативен. Среќен е кога се занимава со интелектуални активности.				
10	Ученикот покажува голем интерес за училиштето. Усвоил голем број на информации од општо образование и култура. Учествува на смотри и натпревари каде што постигнува водечка позиција на ранг-листата на натпреварувачи.				
11	Ученикот е насочен кон истражувачка активност. Собира документациски материјал, го систематизира, прави збирки и албуми. Експериментира. Активен е во работата на научни групи и клубови.				
12	Ученикот има изразита смисла за хумор. Духовито ги поврзува настаните чија врска не е очигледна. Со досетки и шеги предизвикува ведро расположение				
Забелешка:					

Постои мислење дека, откако ќе биде препознаен надарениот ученик, натамошната постапка за негова идентификација и развој треба да ја превземе таканаречената стручна служба во училиштето, која е составена од психолог, педагог, социјален работник и социолог. Меѓутоа, иако е неспорна потребата од консултирање на стручни лица од наведените области, сепак како примарната, така и секундарната грижа за надарениот ученик во училиштето треба да е перманентна преокупација на наставникот, кој е специјалист за областа во која ученикот е надарен. Во оваа насока, пожелно е наставникот да се консултира со научен работник од соодветната област. Во контекст на претходно изнесеното, потребна е континуирана консултација со психолог за толкување на добиените резултати од различните прашалници и тестови кои се спроведуваат, како во постапката на идентификација, така и во севкупниот развој на надарениот ученик.

Табели за идентификација на надареност специфична за одредена област:

Вид на надареност <u>МАТЕМАТИЧКА</u> <u>ИНФОРМАТИКА</u> <u>ФИЗИКА</u>	КАРАКТЕРИСТИКИ	СКАЛА НА ПРОЦЕНКА		
		0	1	2
	Нумеричка способност за лесно разбирање на симболи, операции и математички односи			
	Способност за помнење и планирање, суксецивно решавање на проблемот и изведување последователни заклучоци			
	Способност за просторни претстави			
	Способност за согледување на соодносите меѓу предметите и појавите			
	Способност за апстрактно мислење			
	Способност за индуктивно, дедуктивно и заклучување по аналогича			
	Исклучителна способност за резонирање математичко-технички проблеми			
	Поседува општа надпросечна интелигенција			

Легенда : 0 - просечно, 1- високо, 2-исклучително

Вид на надареност <u>ВЕРБАЛНА НАДАРЕНОСТ</u>	КАРАКТЕРИСТИКИ	СКАЛА НА ПРОЦЕНКА		
		0	1	2
	Поседува исклучителна способност за литература - да се изрази преку лирика, сказни, романи или критика			
	Поседува специфични вештини на осетливост за проблеми			
	Поседува специфични вештини на гледање на предметите и настаните на нов и поинаков начин			
	Манифестира моќ на соживување и има развиена фантазија и моќ на соживување			
	Способност за умешност при комбинирање			
	Исклучително помнење и развиено умствено претставување			
	Поседува висока интуиција и занес			
	Способност за јасно, лесно и чисто изразување			
	Поседува способност за лесно усвојување на јазици			
	Способност за исклучителна лингвистичка надареност (аудитивно разбирање, богат речник, добро помнење и концентрација)			

Легенда : 0 - просечно, 1- високо, 2-исклучително

Вид на надареност <u>ЛИКОВНА УМЕТНОСТ</u> <u>МУЗИЧКА УМЕТНОСТ</u>	КАРАКТЕРИСТИКИ	СКАЛА НА ПРОЦЕНКА		
		0	1	2
		Поседува визуелна способност (забележување на детали и разликување на нијанси во визуелни содржини)		
	Исклучителна визуелна меморија (способност за запомнување на слики богати со поединости и подготвеност тие точно и јасно да се претставуваат)			
	Способност за мануелна (рачна) вештина со добра координација рака-око, спретна манипулација со предметите во простор и можност за нивно тродимензионално претставување и конструирање			
	Истакната ликовна вештина, самостојност и оригиналност во употреба на богати импресии			
	Има високо развиени визуелни претстави за изразување на идеите и нивно организирање на начин кој го задоволува уметничкото чувство за добра композиција			
	Поседува внатрешно развиена мотивација за творење			
	Способност за создавање нови дела (ликовни, музички)			
	Вештина за осетливост на тонска висина и боја, слух и музикалност			
	Динамичка способност (аудитивна осетливост за промени на гласноста и дискриминација на ритам)			
	Посебен осет за ритам, темпо и траење			
	Забележителна музичка меморија, односно способност да се препознае и репродуцира некој музички интервал или музичка линија			
	Изразена артикулација			

Легенда : 0 - просечно, 1- високо, 2-исклучително

Вид на надареност ЕЛЕКТРОТЕХНИЧКА СТРУКА	КАРАКТЕРИСТИКИ	СКАЛА НА ПРОЦЕНКА		
		0	1	2
		Поседува солидни математички вештини		
	Способност за просторна претстава			
	Поседува поголемо општо знаење од областите на природните науки			
	Оригиналноста во размислувањата			
	Способност за анализирање, синтетизирање и генерализирање при изработка на задачи			
	Способност за критичко размислување			
	Лесно открива и совладува суштина на проблемите и појавите			
	Самостојно донесува заклучоци			
	Оригиналноста во размислувањето и иновативноста при решавање на проблеми			
	Теоретските знаења лесно ги поврзува и применува во практичните вежби / лабораториски вежби / задачи			
	Естетски, брзо и функционално изработува лабораториски вежби / практични творби / задачи			
	Креативноста и оригиналноста при изработка на практичните задачи			
	Поседува исклучителни вештини при ракување со алат, користење на мерни инструменти, уреди и електрични елементи			

Легенда : 0 - просечно, 1- високо, 2-исклучително

Вид на надареност <u>СПОРТ</u>	КАРАКТЕРИСТИКИ	СКАЛА НА ПРОЦЕНКА		
		0	1	2
	Поседува изразена конституција (склоп од релативно трајни телесни и ментални особини)			
Способност за кондиција (физичка способност која се усовршува со континуирано вложуван телесен напор)				
Истрајност, упорност и ментална дисциплина				
Ориентација кон постигнување високи резултати во спортски дисциплини				

Легенда : 0 - просечно, 1- високо, 2-исклучително

Вид на надареност <u>ЛИДЕРСТВО</u>	КАРАКТЕРИСТИКИ	СКАЛА НА ПРОЦЕНКА		
		0	1	2
	Надпросечни општи интелектуални способности			
Вештина за донесување одлуки				
Развиено апстрактно мислење				
Способност за јасно вербално изразување				
Насоченост кон планирање на идни цели				
Поседува исклучителна харизматичност и креативност				
Лојалност, трпеливост и толеранција				
Висока флексибилност и адаптивност				
Реална слика за себе и самодоверба				
Критичко согледување на проблеми				

Легенда : 0 - просечно, 1- високо, 2-исклучително

РАЗВОЈ НА НАДАРЕНИ УЧЕНИЦИ

За остварување на општите и посебните цели на наставата, но и на севкупниот воспитно-образовен процес, од особена важност се **мотивите** и **целите**.

Мотив е материјален или нематеријален објект, кој поттикнува активност на човекот, насочена кон задоволување на некоја негова внатрешна потреба (не заради натпревар, туку за свое задоволство). Едни потреби се од биолошкото наследство и се заради опстанок (исхрана, облека, живеалиште), а другите се од средината во која човекот живее и ги опфаќаат знаењата, музиката, спортот, итн.

За наставата многу е важен проблемот за мотивација. Мотивација се дефинира како врска помеѓу мотивот и неговата цел.

МОТИВАЦИЈА И РАЗВОЈ НА НАДАРЕНИ УЧЕНИЦИ

Мотивационите постапки за учење можат да се поделат во две категории: **внатрешни** и **надворешни**.

Надворешните мотивациони постапки не ја мотивираат личноста да учи во подолг временски период, без присуство на внатрешни стимулатори. Од тие причини, потребна е стратегија за трансформација на надворешните во внатрешни мотиви за учење.

Според одредени анкети, над 80% од надарените ученици недоволно или воопшто не се мотивирани за работа. Ова наведува дека посебно внимание треба да се посвети на нивната надворешна мотивација, односно во рамки на училиштето да се изгради систем за нивниот развој.

Во образовниот процес постои траекторија на спознанието за сите ученици, но надарените ученици се движат побрзо, стекнуваат продлабочени знаења во дадената област и затоа, помошта од учителот треба да е во таа насока. Секако, потребно е негово поголемо ангажирање, пред сè кон постојана мотивација на надарениот ученик и забрзување на методите на учење и заклучување.

Развојот на надареноста се разликува од општиот развој. Општиот развој на повеќето ученици се одликува со низа од промени на приближно ист начин и во исто време. Развојот на надареноста нема предвидлива низа на промени. Се должи на нивните особености и способности, но и на нивното опкружување. Надарените се изложени на специфични внатрешни и надворешни влијанија, кои битно влијаат на нивниот развој.

Развојот на надареноста се одвива во три фази:

1. Во првата фаза, рано детство, биолошкиот потенцијал влегува во поволна и стимулативна средина. Карактеристична е брзината на учење.
2. Во втората фаза, детството, способностите се трансформираат во креативни способности. Карактеристични се: воочување, помнење, поврзување на податоци.
3. Третата фаза е адосценцијата, која е во доменот на средното образование и во неа се развива творештвото. Надарениот ученик се дистанцира од помошта која претходно ја добивал од учителите и родителите, па се повеќе е изложен на проблемски и конфликтни ситуации, што може да предизвика напуштање на специфичната активност.

Просечните личности немаат никакво совпаѓање во развојните фази со надарените. Просечните ниту во периодот на зрелоста не ја достигнуваат третата фаза од развојот на надарените.

ВЛИЈАНИЕ НА НАСТАВНИКОТ ВРЗ РАЗВОЈОТ НА НАДАРЕНОСТА

Улога на наставникот во развојот на надарените ученици во образовниот процес:

- ја сознава и дијагностицира почетната состојба на секој ученик одделно пред отпочнување на подучувањето,
- ја планира и подготвува наставата, својата стручна активност и другите активности во образовниот процес,
- ја изведува и реализира наставата (подучувач),
- ги оценува севкупните постигања на учениците,
- ја креира и регулира социјалната интеракција на учениците,
- ги поттикнува интересите и мотивацијата на учениците,
- ја истражува и иновира сопствената работа, и
- е модел (пример) на позитивна личност.

За отстранување на неповолните влијанија, најдобро е наставникот да избегнува:

- севкупната настава да се реализира под нивото на надарените ученици,
- да го стимулира добивањето високи оценки по секоја цена и истото да го користи како доказ за својата успешна работа,
- да го стимулира репродуктивното учење, т.е. учењето напамет, во кое се врши верно репродуцирање на материјалот, и
- да ја стимулира нетолеранцијата кон отстапувањето од општо прифатеното мислење или начин на мислење.

ЕДУКАЦИЈА НА НАДАРЕНИТЕ УЧЕНИЦИ

Важноста од вклучување и едукација на надарените деца во различни училишни и воннаставни активности е водечка образовна насока на современите училишта. Тука е важно да се нагласи дека не се работи за индивидуална придобивка, која би ја имала само училиштето од надареното дете, туку и за пошироката социјална придобивка - таквите деца можат да претставуваат силен социјален, културен, интелектуален и економски капитал.

Во едукација на надарените ученици се користат повеќе модели за подучување и учење, од кои најзастапени се:

- таксономијата на едукативни цели на Блум,
- моделот на структура на интелектот на Гилфорд,
- когнитивно-афективниот модел на Вилијамс,
- тријадниот модел за збогатување на Ренцули,
- моделот на интегриран курикулум на Мејкер, и
- моделот за автономен ученик на Бетс.

При составување на програма за едукација на надарените ученици може да се користи некој од наведените модели, но може да се направи и комбинација од два или повеќе. Во нашите разгледувања подетално ќе се задржиме на моделот на автономен ученик на Бетс.

Моделот на автономен ученик се базира на сознанијата дека образованието на надарените ученици треба да се стреми кон постигнување на следниве цели:

- надарените ученици да станат одговорни за сопствениот развој,
- надарените ученици да се одговорни за имплементацијата и евалуацијата на сопствената програма за развој.

Понатаму, Бетс наведува дека постигнувањето на наведените цели е можно само со успешно реализирање на следниве пет димензии:

- ориентација,
- индивидуален развој,
- збогатени активности,
- семинари и
- продлабочено учење.

Димензијата ориентација ги опфаќа разбирањето на надареноста, изградувањето на групна активност, реализација на програма за саморазбирање, создавање услови за развој на надарените ученици и лоцирање на одговорноста за истиот, ги подготвува учениците, наставниците, стручните служби во училиштата и родителите да се запознаат со условите на програмата. Притоа, тежиштето на оваа фаза се става на разбирање на поимите: надареност, креативност и развоен потенцијал, па затоа учениците учат повеќе за нив самите, за нивните способности и тоа што го нуди програмата. Понатаму, се презентираат активности кои на учениците ќе им овозможат да работат самостојно и во група и да научат повеќе за останатите кои се вклучени во програмата. Во оваа димензија се става акцент на создавањето поволни услови за развој на надарените ученици, на одговорноста на учениците и на другите лица вклучени во програмата, како и на информациите за целата програма.

Втората димензија на програмата автономен ученик е индивидуалниот развој и во неа се унапредуваат: вештини за учење, разбирање на личноста и интерперсонални вештини, кариера. Постигнувањето на поставените цели на димензијата индивидуален развој се остварува со тоа што учениците продлабочено се запознаваат со:

- развојот на когнитивните, емоционалните и социјалните вештини,
- поимите и ставовите неопходни за доживотно учење, што значи дека учениците се подучуваат како да станат автономни во сопственото учење.

Димензија збогатени активности, која по правило опфаќа истражувања, испитувања, културолошки активности, услуги и патувања, им овозможува на учениците да ги истражуваат содржините, кои обично не се дел на наставната програма. Со оваа димензија надарените ученици стануваат одговорни како за селектирањето на содржината на тоа што ќе го учат, така и за начинот на учењето. Учениците се оспособуваат да започнат да истражуваат во основните области, во областите за кои покажуваат интерес и за некои недоволно проучени области.

Димензија семинари, која вклучува разгледување на содржини што се посовремени, футуристички, проблемски, противречни и од општ интерес, им овозможува на учениците, кои работат во мали групи (3 до 5 ученици), услови за истражување на одредена тема, нејзино претставување пред другиот дел од групата или други заинтересирани лица. На крајот, учениците треба да извршат оценување на презентираниот труд според критериуми што претходно самите ги изработиле.

Димензија продлабочено учење опфаќа изработка на индивидуални проекти, групни проекти, менторска работа, презентации и евалуација, им дозволува на учениците да продолжат да ја разгледуваат областа за која покажуваат особен интерес. Притоа

продлабоченото учење може да се реализира индивидуално или во мали групи. Успешното реализирање на оваа димензија претпочита ученикот да определи што ќе научи, како ќе го презентира наученото, каква помош му е потребна, кој ќе биде финалниот производ и како ќе се евалуира процесот на учење. Продлабоченото учење обично трае подолг временски период, а се изведува според наставни планови изработени од ученици, во соработка со наставник/поттикнувач, стручњаци за определена наставна содржина и ментори. Финалната презентација ја оценуваат сите заинтересирани за темата.

ОРГАНИЗИРАЊЕ НА РАБОТАТА СО НАДАРЕНИ УЧЕНИЦИ

Училиштето обезбедува соодветни услови за воспитување и образование на надарени ученици, со прилагодување на содржината, методите и формите на работа и со овозможување учество на дополнителна настава, други облици на индивидуална и групна помош и други облици на работа.

Форми на работа со надарени ученици кои може да се реализираат во училиштето:

1. **Редовни паралелки со додатна настава** – овој облик на работа со надарените ученици овозможува покрај следење на редовна настава, и посета на часови, каде учениците ќе имаат можност да ги продлабочуваат своите знаења од различни области. Овие специјални часови треба да ги реализираат наставници со продлабочени знаења од областа и кои се обучени за работа со надарени ученици. Успешноста на оваа форма за работа со надарените ученици пред сè зависи од карактеристиките на наставникот кој ја реализира додатната настава и од неговата умешност да воспостави коректна комуникација, како со учениците, така и со наставниците кои ја реализираат редовната настава од соодветната област. За оваа форма на работа се користи и терминот **ЗБОГАТУВАЊЕ**, при што се подразбира вид на часови на кои учениците ги продлабочуваат своите знаења од одредени области со збогатена програма која бара продлабочено толкување на појавите кои се изучуваат. За реализирање на ваков вид на настава потребно е училиштето да вложува средства во опремување на лабораторија, работилница, музички клуб, спортски клуб, ликовен клуб и слично, како и опремување на библиотеката со побогата стручна литература.

2. **Индивидуализирани паралелки** – наставата се изведува индивидуално или во мали флексибилни групи. Наставата во овие паралелки не е фокусирана на програма, соодветна за одредена година во школувањето, па затоа во овие паралелки се сретнуваат ученици на различни возрасти. Наставникот изработува програма и

подготвува материјали за секој ученик посебно согласно со идентификуваните способности и посебни потреби и интереси на ученикот.

3. Работа во специјализирани вонучилишни институции и организации – ваквиот облик на работа подразбира постоење на договори за соработка со одредени институции или организации (стручни здруженија, истражувачки агенции, клубови, курсеви, семинари, трибини, вонучилишни натпревари, летни и зимски школи и др.) кои можат да ги примат учениците и да им овозможат увид во поинаков начин на работа.

4. Работа со надарени ученици преку стручни кружоци или секции – Најчесто под стручен кружок се подразбира секција за решавање на подготвителни задачи за натпревари или секција за изработка на поединечни и групни проекти. На почетокот на годината, наставникот според своите забележувања за почетно манифестираните способности и интереси кај некои ученици, или самоиницијативно пријавување од страна на учениците, или пак, по пат на насочувања од други наставници, се формира хетерогена група со поголем број ученици. Наставникот кој го води овој облик на работа на учениците им ги соопштува целите и задачите на кружоците или секциите и организациската поставеност. Организациската поставеност ја структурира наставникот претходно врз основа на карактеристиките на одделните проблематики во рамки на одредена научна дисциплина, односно, предмет. При тоа може да постојат секции како:

- **Научно-популарна секција** во која ќе се изучуваат напредни знаења од одделните научни дисциплини, односно, предмети. Дел од предложените содржини може да бидат реализирани како предавања подготвени од учениците, но некои од темите треба да ги разработат наставниците. Притоа, пожелно е темите кои ги разработуваат учениците да се изработат во пишана форма и истите да се чуваат во архивата на кружокот.
- **Секција за подготовка/изготвување на надгледни средства** во која учениците можат да изработуваат различни демонстрациони дидактички средства, како на пример цртежи, табели, електронски кола и уреди, макети, програмирани табелици, подвижни модели, шеми и дијаграми за систематизирање на знаењата и сл. Основни претпоставки за успешно функционирање на оваа секција и изработка на квалитетни демонстрациони дидактички средства се:
  - целосното и сознателно усвојување на содржините од дадена наставна тема од страна на учениците,
  - обезбедување на квалитетни материјални и технички средства за работа на секцијата, и

- следење, корегирање и надополнување на ученичките идеи од страна на наставникот.

Трудот на учениците и изработените проекти би можеле да бидат истакнувани на видни места низ училиштето или да се организираат изложби во соработка со други училишта, со што ќе биде транспарентна работата и постигнувањата на учениците.

- **Училишен весник** во кој можат да се вклучат сите вербално надарени ученици кои можат да придонесуваат со текстови од различен карактер и содржина. Текстовите на учениците можат да се поставуваат на определен дел од WEB страната на училиштето. Училишниот весник потребно е да ја има соодветната организациска поставеност со неопходните редакциски сегменти, и иако под менторство на наставник, за поголем дел од функциите би биле одговорни и би ги воделе самите ученици.
- **Секција за решавање на проблемски задачи и подготовка за натпревари** - работата на секција од ваков карактер подразбира идентификување на учениците кои имаат високи знаења од различни предмети, и кои со соодветен наставник ќе ги усовршуваат во текот на годината. Посебна одговорност на оваа секција би била следење на постоечките меѓуучилишни, меѓуопштински, национални или меѓународни натпревари на кои учениците ќе можат да се пријават и да учествуваат. Достигнувањата на учениците (верифицирани со дипломи и пофалници) би биле дел од биографијата на ученикот, која може да придонесе во идното образование и професионален развој на ученикот, а истовремено би значеле придонес и за афирмацијата на училиштето.

За изработка на прирачникот користен е текстот „Работа со надарени ученици“ од Ристо и Цветанка Малчески, издаден во Скопје, 2019 година, ISBN 978-608-4904-82-3.